УДК 339.242

DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.64-9>

Фокіна-Мезенцева К.В.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного менеджменту
Київський національний торговельно-економічний університет

Fokina-Mezentseva Katerina

Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor at the Department of International Management
Kyiv National University of Trade and Economics

ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ЯК ФОРМА ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Фокіна-Мезенцева К.В. Імпортозаміщення як форма ефективної соціально-економічної політики держави. Статтю присвячено актуальній проблемі, вирішення якої дасть змогу вдосконалити існуючий інструментарій та підходи до імпортозаміщення в Україні. Надано характеристику процесу імпортозаміщення як різновиду державної політики. Наведено основні особливості процесу імпортозаміщення та напрями реалізації на основі критеріїв економічної, соціальної та стратегічної доцільності. Розкрито можливості й обмеження реалізації політики імпортозаміщення як методу стабілізації економіки. Обґрунтовано необхідність застосування політики протекціонізму, дерегулювання з боку держави задля отримання соціально-економічного ефекту. Визначено елементи реалізації підходів до імпортозаміщення в Україні та запропоновано напрями організаційно-економічного механізму регулювання імпортозаміщення.

Ключові слова: імпортозаміщення, імпорт, державна політика, протекціонізм, економічний розвиток, інновації.

Фокина-Мезенцева Е.В. Импортозамещение как форма эффективной социально-экономической политики государства. Статья посвящена актуальной проблеме, решение которой позволит усовершенствовать существующий инструментарий и подходы к импортозамещению в Украине. Дана характеристика процесса импортозамещения как подвида государственной политики. Приведены основные особенности процесса импортозамещения и направления реализации на основе критериев экономической, социальной и стратегической целесообразности. Раскрыты возможности и ограничения реализации политики импортозамещения как метода стабилизации экономики. Обоснована необходимость применения политики протекционизма, дерегулирования со стороны государства для получения социально-экономического эффекта. Определены элементы реализации подходов к импортозамещению в Украине и предложены направления организационно-экономического механизма регулирования импортозамещения.

Ключевые слова: импортозамещение, импорт, государственная политика, протекционизм, экономическое развитие, инновации.

Fokina-Mezentseva Katerina. Import substitution as a form of effective socio-economic policy of the state.

The article is devoted to an urgent problem, the solution of which will improve the existing tools and approaches to import substitution in Ukraine. The article describes the process of import substitution as a kind of state policy. The main features of the process of import substitution and directions of implementation based on the criteria of economic, social and strategic expediency are given. The possibilities and limitations of the implementation of the import substitution policy as a method of stabilizing the economy are revealed. The necessity of applying the policy of protectionism, deregulation by the state to obtain a socio-economic effect has been substantiated. The study identifies the elements of the implementation of approaches to import substitution in Ukraine and proposes the directions of the organizational and economic mechanism for regulating import substitution. Import substitution should be considered not only in the commodity sense, but also in its resource component, institutional aspect, the degree of influence on the rights of access to resources and markets, and the like. Taking these aspects into account makes it possible to systematically and comprehensively understand the scale of the import dependence of the domestic market and more effectively implement the import substitution policy. Numerous studies of recent years indicate that the policy of import substitution is considered in the context of the problem of ensuring economic growth of the national economy, is constrained by the restriction of the balance of payments, and therefore, to support it, it is necessary either to increase exports or restrict imports. The import substitution policy must be implemented based on the criteria of economic, social and strategic expediency. The result of the use of import substitution should be an increase in the competitiveness of domestic products by stimulating the modernization of production, increasing its efficiency and the development of new competitive types of products with a relatively high added value. This will allow the country to increase the level of gross domestic product production and compete on equal terms with developed industrial countries.

Key words: import substitution, import, state policy, protectionism, economic development, innovation.

Постановка проблеми. Імпортозаміщення в Україні досліджується з кількох боків. Якщо врахувати, що основна його мета – забезпечити економічну безпеку країни, то виникає питання створення умов, що сприятимуть ефективності соціально-економічної політики держави. Вирішуючи завдання імпортозаміщення у промисловості регіонів, країни у цілому, не можна заперечувати принципи міжнародної економічної інтеграції. Потрібно не відгороджуватися від світу, а максимально відкрито й прозоро вести діалог з іноземними партнерами. Розвиток і підтримка вітчизняного виробництва не виключають можливості трансферу технологій, створення і локалізації виробництва із залученням іноземних інвестицій. Але імпортозаміщення не є панацеєю. Актуальним стає питання, чи в змозі наша держава впоратися з такими важливими питаннями, як: надання вітчизняній економіці стійких конкурентоспроможних переваг, підвищення якості вітчизняної економіки в питанні виробництва товарів для міжнародного ринку за світовими стандартами, захист і розвиток вітчизняних виробників, курс державної політики щодо обмеження діяльності державно-експортерів на внутрішньому ринку, безперешкодне отримання запчастин, матеріалів, сировини імпортного виробництва. Також не вирішено питання скорочення некритичного імпорту, трансформації вподобань національних споживачів у покупці вітчизняних товарів-аналогів, а також загального впливу держави на соціальний складник у процесі державної стратегії імпортозаміщення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи імпортозалежності України, розроблення організаційно-економічного механізму імпортозаміщення знайшли достатньо широке висвітлення у працях Т.М. Мельник, К.С. Пугачевської, Ю.А. Шейко, А. Двігун, Р. Лупак, М.В. Цапа, які приділяли увагу структурі імпортозалежності регіонів і наповняли на раціональному використанні регіональних

ресурсів та особливостей імпортозаміщення з погляду економічної безпеки країни. У роботах В.П. Залізничок приділено увагу вагомості імпортозаміщення в системі продовольчої безпеки країни. У дослідженнях О. Куца розкрито актуальні проблеми стратегії економічного росту, впливу державного регулювання у сфері світової торгівлі. Зарубіжні теоретики-дослідники Ф. Ліст, Т. Ман, У. Петті, Дуглас Ірвін приділяли увагу розвитку продуктивних сил, економічному зростанню держави та обґрунтуванню заходів протекціонізму.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз особливостей існуючого інструментарію та підходів до імпортозаміщення в Україні; наведення напрямів, елементів реалізації політики імпортозаміщення як методу стабілізації економіки та впливу цих заходів на соціально-економічне становище держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше поняття «імпортозаміщення» виникло в Організації Об'єднаних Націй (ООН) в 1960-ті роки для позначення наявних проблем у колишніх колоніях із монокультурною економікою. У цих країнах практично всі необхідні для господарської та економічної діяльності товари імпортувалися. Однак ще в XIX ст. німецький учений Фрідріх Ліст приділяв особливу увагу взаємозв'язку між економічним зростанням держави і необхідністю створення внутрішньої виробничої бази для повноцінного забезпечення потреб власного ринку. Згідно з його твердженнями, економіка окремих країн розвивається за своїми законами, тому у кожній державі є особлива «національна економія», завдання якої полягає у створенні найбільш сприятливих умов для розвитку продуктивних сил у цій країні.

У дослідженнях зарубіжних економістів термін «імпортозаміщення» розглядається в контексті створення та розвитку промисловості. Багато дослідників поділяють думку, що імпортозаміщення є особливим типом економічної стратегії і промислової політики

держави, спрямованим на захист національного виробника шляхом заміщення імпортованої промислової продукції товарами вітчизняного виробництва.

Імпортозаміщення є різновидом державної політики, спрямованим на зменшення потреби національної економіки країни в імпорті певних видів товарів завдяки збільшенню частки реалізації на внутрішньому ринку таких товарів, вироблених на її території [1]. Тому виникає необхідність виробництва на внутрішньому ринку товарів-субститутів.

Як правило, термін «імпортозаміщення» застосовують до різних країн або економічних суб'єктів, які з низки причин вирішили в найкоротші терміни знизити обсяг імпортової продукції, що надходить у державу. Щоб створити ефективне імпортозаміщення, країни, як правило, збільшують виробничі обсяги, розвивають прибуткові галузі. Термін «імпортозаміщення» також можна використовувати по відношенню як підприємств, так і галузей.

Загалом мета імпортозаміщення полягає у зменшенні частки та обсягів імпортованих товарів і послуг та в збільшенні товарів-аналогів вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку, тому існують різні форми, шляхи та засоби її досягнення. Імпортозаміщення потрібно розглядати не тільки у товарному розрізі, а й у його ресурсному складнику (фінансове забезпечення, інвестиційне, інноваційне, інтелектуальне, кадрове та інші види ресурсів, що належать резидентам і нерезидентам), інституційному аспекті (чисельність вітчизняних та зарубіжних підприємств, об'єктів торговельної мережі, логістичних баз, транспортних фірм тощо), впливі на права доступу до ресурсів та ринків (наявність прав на об'єкти інтелектуальної власності, патентної захищеності товарів, послуг, технологій) тощо. Урахування цих аспектів дає змогу системніше і комплексніше усвідомлювати масштаби імпортозалежності внутрішнього ринку й ефективніше реалізувати політику імпортозаміщення.

Численні дослідження останніх років свідчать про те, що політика імпортозаміщення розглядається в контексті проблематики забезпечення економічного зростання національної економіки, стримується обмеженням платіжного балансу, у зв'язку з чим для його підтримки необхідно або збільшувати експорт, або обмежувати імпорт.

Для заміщення імпорту національними товарами можуть бути використані протекціоністські методи регулювання: тарифні і нетарифні. Особливу актуальність, як підкреслюється в «Доповіді про торгівлю і розвитку» ЮНКТАД, проблема імпортозамінної індустріалізації має для країн експортно-сировинної орієнтації, положення яких буде поступово погіршуватися, якщо не відбувається розширення вітчизняного виробництва промислової продукції, здатної поступово витіснити імпорт [2]. Є й інша позиція з питання про необхідність проведення політики імпортозаміщення яку доводять дослідники, які вважають, що потреба в ній об'єктивно виникає тоді, коли наростаючий обсяг імпорту починає створювати загрозу економічній безпеці території.

Інструменти і механізми реалізації завдань імпортозаміщення досить широко представлені в науковій літературі. Витоки концепції імпортозаміщення закладено в роботах меркантилістів Т. Мана, У. Петті та ін.,

які обґрунтовували заходи протекціонізму необхідністю забезпечення державою зростання національної промисловості. Незважаючи на те що меркантилізм як економічна доктрина давно поступився місцем іншим економічним теоріям і концепціям, низка сучасних вітчизняних і зарубіжних учених продовжує відстоювати ідею про те, що для подолання технологічної відсталості та активного зростання індустрії необхідно вводити протекціоністські заходи й обмежувати імпорт конкуруючих промислових товарів.

Сучасні глобальні політико-економічні трансформації, пандемія «COVID-19», «нова нормальність» призвели до створення нових уявлень про джерела економічного зростання. На Міжнародному економічному форумі в Давосі в 2016 р. під «ною нормальністю» розумівся гнучкий динамізм, що описує великі зрушення, котрі відбуваються у світовій економіці, в яких потрібно шукати рішення проблем. Обставини «нової нормальності» наочно виражаються у гострому зниженні темпів економічного зростання, визначеному високим рівнем перекредитування економіки, високою волатильністю на товарному і грошовому ринках. При цьому інструменти і механізми традиційної державної політики виявляють свою неефективність.

Наведемо основні особливості, що властиві процесу імпортозаміщення (рис. 1).

На основі виділених ознак можливо надати визначення: «Імпортозаміщення – це економічна стратегія держави, метою якої є значне зниження частки залежності країни від імпортованих товарів, робіт і послуг шляхом організації вітчизняного виробництва високоякісної інноваційної продукції як для внутрішнього споживання, так і подальшої реалізації на світовому ринку».

Політику імпортозаміщення необхідно реалізовувати на основі критеріїв економічної, соціальної та стратегічної доцільності. Економічна доцільність має на увазі надання робочих місць, а також збереження додаткової вартості всередині країни. Соціальна доцільність полягає у підвищенні попиту на вітчизняні продукти з боку населення, а стратегічна – у запобіганні спробам тиску з боку зарубіжних країн, зумовленого високою імпортою залежністю держави. Реалізовувати програму імпортозаміщення необхідно в тих галузях промисловості, за якими країна має очевидні конкурентні переваги, такі як доступна сировина, великий внутрішній ринок, багаторічні традиції і досвід. При цьому необхідно не тільки прагнути до забезпечення потреб внутрішнього ринку за рахунок продукції власного виробництва, а й активно розвивати експорт. Тому необхідно налагодити масовий випуск саме якісної вітчизняної продукції за прийнятною, економічно обґрунтованою ціною, здатною на рівних конкурувати із зарубіжними аналогами на внутрішньому і зовнішньому ринках. Слід зазначити, що розуміння сутності процесу імпортозаміщення має величезне значення для досягнення державою стійких темпів економічного розвитку, тому набуває все більшої актуальності.

В Україні стратегія імпортозаміщення, безумовно, є пріоритетним напрямом у забезпеченні продовольчої незалежності та безпеки. Важлива роль цього фактору для національної економіки та політики зумовлена низкою таких обставин і причин, як входження України в

Рис. 1. Особливості процесу імпортзаміщення

систему багатостороннього регулювання по лінії СОТ, поява нових загроз для економічної безпеки країни у зв'язку з певним тиском із боку західних партнерів [3]. Неспроможність внутрішнього товарного виробництва задовольняти попит, на думку Т.М. Мельник, – це високий обмінний курс гривні та невідповідні умови вступу до СОТ, що стимулює надходження імпортової продукції на внутрішній ринок і стримує внутрішнє товарне виробництво [4].

Протягом останніх років Україна заробляє на експорті менше, ніж платить за імпорт. За даними Державної служби статистики, експорт товарів з України за 2020 р. становив 49,21 млрд дол., що на 1,7% менше, ніж за 2019 р. Імпорт товарів в Україну за вказаний період становив 54,10 млрд дол., на 11,0% менше проти 2019 р. Відповідно, сальдо зовнішньої торгівлі України було від'ємним і становило 4,88 млрд дол. (за 2019 р. цей показник також був від'ємним і становив 10,75 млрд дол.). Основними товарними позиціями українського імпорту за 2020 р. були: машини, обладнання та механізми (на 11,54 млрд дол.; на 13,3% менше, ніж за 2019 р.), палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (на 7,75 млрд дол.; на 36,3% менше), продукція хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості (на 7,33 млрд дол.; на 2,0% менше) [5]. На думку О.Куща, для того щоб ліквідувати диспропорцію між експортом і імпортом, потрібне втручання держави в частині дерегулювання, вона повинна застосовувати політику протекціонізму, яку впроваджував свого часу Рональд Рейган («рейганоміку»). Перефразовуючи слова Рейгана: «Наші гроші знаходять занадто багато імпортової продукції». Промислова дефляція разом із ревальвацією гривні лише посилять цей процес: імпорту стане ще більше, і він почне «з'їдати» навіть внутрішній ринок соціальних товарів [6]. Практичний висновок із «рейганоміки» – це перенесення акцентів із регулювання попиту на товари і послуги на стимулювання їх виробництва, необхідність інвестиційно-інноваційних процесів, зниження витрат, збільшення заощаджень і накопичення приватного капіталу завдяки великим податковим реформам, зниженню податкового тиску.

Напрямами організаційно-економічного механізму регулювання імпортзаміщення мають бути:

- створення цільових державних інвестиційних фондів із механізмом державних гарантій для приватного інвестора з метою оновлення основних засобів виробництва, необхідності його модернізації та технічного переоснащення;
- надання податкових кредитів та державних компенсацій комерційним компаніям, що самостійно займаються науковими дослідженнями і розробками;
- розроблення «дорожньої карти» з імпортзаміщення у стратегічних галузях промисловості по кожній області України;
- створення механізмів із боку держави для мотивування державно-приватного партнерства та створення промислових кластерів для підтримки імпортозалежних галузей промисловості;
- зміни законодавства у бік політики протекціонізму й обмеження конкуренції стосовно використання держструктурами зарубіжного обладнання та сировини;
- під час здійснення державних закупівель на тендерній основі віддавати перевагу вітчизняним виробникам, у деяких випадках узагалі ввести заборону імпорту, якщо існують товари-аналоги;
- у разі відсутності виробничої необхідності уникати застосування міжнародних підрядних операцій;
- посилення контролю над реекспортом із боку митних органів.

Елементи (вектори) реалізації підходів до імпортзаміщення в Україні наглядно зображені на рис. 2.

Перспективний розвиток зовнішньої торгівлі в Україні вимагає і стратегічних перетворень у національній зовнішньоторговельній політиці. Основним напрямом її розвитку є використання інструментів для збільшення обсягів експорту товарів і послуг та зменшення імпортової залежності країни, зокрема від товарів. Водночас слід оптимізувати структуру експорту та імпорту з орієнтацією на зменшення обсягів останнього [7].

Висновки. Результатом застосування імпортзаміщення повинно стати підвищення конкурентоспромож-

Рис. 2. Вектори реалізації підходів до імпортозаміщення в Україні

ності вітчизняної продукції за рахунок стимулювання технологічної модернізації виробництва, підвищення його ефективності й освоєння нових конкурентоспроможних видів продукції з відносно високою доданою

вартістю. Це дасть змогу країні підвищити рівень виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП) і на рівних конкурувати з розвиненими промисловими країнами.

Список використаних джерел:

1. Цап М.В. Сутнісні характеристики процесу імпортозаміщення та його соціальна-економічна роль. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 4. Т. 1. С. 206–210.
2. Доклад про торгівлю та розвиток. ЮНКТАД. 2016. URL: <http://www.un.org/ru/ga/unctad> (дата звернення: 20.04.21).
3. Залізнюк В.П. Імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.1.29. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/31.pdf (дата звернення: 23.04.2021).

4. Мельник Т.М., Пугачевська К.С. Детермінанти імпортозалежності економіки України. *Проблеми економіки*. 2019. № 2(40). С. 53–61.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2021).
6. Чому Україна заробляє на експорті менше, ніж платить за імпорт? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2742389-comu-ukraina-zaroblae-na-eksporti-mense-niz-platit-za-import.html> (дата звернення: 11.05.2021).
7. Fokina-Mezentseva Katerina, Melnyk Tetiana, Diatlova Valentyna, Buhas Vasyl, Shatska Zorina. Determination of the critical risk zone for the indicator of foreign trade import coverage by the export of goods and services subject to its normal distribution. *International Journal of scientific & technology research*. 2020. № 3. Vol. 9. URL: <http://www.ijstr.org/final-print/mar2020/Determination-Of-The-Critical-Risk-Zone-For-The-Indicator-Of-Foreign-Trade-Import-Coverage-By-The-Export-Of-Goods-And-Services-Subject-To-Its-Normal-Distribution.pdf> (дата звернення: 12.05.2021).
8. Douglas A. Irwin. The Rise and Fall of Import Substitution. WP 20-10. July 2020. P. 1–24. URL: <https://www.piie.com/system/files/documents/wp20-10.pdf/> (дата звернення: 15.05.21).
9. Шейко Ю.О. Імпортозаміщення як інструмент стимулювання розвитку малого підприємництва в регіонах України. *Ефективна економіка*. 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4779> (дата звернення: 20.05.2021).
10. Лупак Р.Л. Теоретично-методичний базис державної політики імпортозаміщення: кризь призму забезпечення економічної політики держави. *Сталий розвиток економіки України*. 2017. № 3(36). С. 32–36.

References:

1. Cap M.V. (2014) Sutnisni kharakterystyky procesu importozamishhennja ta jogho socialjna-ekonomichna rolj [Essential characteristics of the import substitution process and its socio-economic role]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, vol. 1, no. 4, pp. 206–210.
2. Doklad pro torghivlju ta rozvytok. JuNKTAD (2016) [Trade and Development Report. UNCTAD]. Available at: <http://www.un.org/ru/ga/unctad> (accessed 20 April 2021).
3. Zalznjuk V.P. (2019) Importozamishhennja v systemi zabezpechennja prodovoljchoji bezpeky Ukrainy [Import substitution in the food security system of Ukraine]. *Elektronnyj zhurnal «Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok»*. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.1.29. Available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/31.pdf (accessed 23 April 2021).
4. Melnyk T.M., Pughachevsjka K.S. (2019) Determinanty importozalezhnosti ekonomiky Ukrainy [Determinants of import dependence of the Ukrainian economy]. *Problemy ekonomiky*, vol. 40, no. 2, pp. 53–61.
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Zovnishnja torghivlja Ukrainy [Ukraine's foreign trade 2020] Statistical yearbook. Kyiv. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/06/Zov_torg.pdf (accessed 10 May 2021).
6. (2019) Chomu Ukrainina zarobljaє na eksporti menshe, nizh platytj za import? [Why does Ukraine earn less on exports than it pays for imports?]. *Ukrinform.ua*. Available at: <http://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2742389-comu-ukraina-zaroblae-na-eksporti-mense-niz-platit-za-import.html> (accessed 11 May 2021).
7. Fokina-Mezentseva K., Melnyk T., Diatlova V., Buhas V., Shatska Z. (2020) Determination of the critical risk zone for the indicator of foreign trade import coverage by the export of goods and services subject to its normal distribution. *International Journal of scientific & technology research*, vol. 9, no. 3, pp. 4843–4847. Available at: <http://www.ijstr.org/final-print/mar2020/Determination-Of-The-Critical-Risk-Zone-For-The-Indicator-Of-Foreign-Trade-Import-Coverage-By-The-Export-Of-Goods-And-Services-Subject-To-Its-Normal-Distribution.pdf> (accessed 12 May 2021).
8. Douglas A. Irwin (2020) The Rise and Fall of Import Substitution. WP 20–10. July 2020. Pp. 1–24. Available at: <https://www.piie.com/system/files/documents/wp20-10.pdf/> (accessed 15 May 2021).
9. Shejko Ju.O. (2016) Importozamishhennja jak instrument stymuljuvannja rozvytku malogho pidpryjemnyctva v rehionakh Ukrainy [Import substitution as a tool to stimulate the development of small business in the regions of Ukraine]. *Elektronnyj zhurnal «Efektyvna ekonomika»*. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4779> (accessed 20 May 2021).
10. Lupak R.L. (2017) Teoretychno-metodychnyj bazys derzhavnoji polityky importozamishhennja: krizj pryzmu zabezpechennja ekonomichnoji polityky derzhavy [Theoretical and methodological basis of the state policy of import substitution: through the prism of ensuring the economic policy of the state]. *Stalyj rozvytok ekonomiky Ukrainy*, vol. 36, no. 3, pp. 32–36.